

a település korára, az egykori lakók nemzetiségére, vagy a tájegységre utaló megkülönböztető elemmel ellátott nevek aránya, ugyanakkor nagyobb a település jellegzetes építményét, a közeli földrajzi objektumot, az adminisztrációs egységet jelölő egyenítő elemek hányada. A korrelációk típusai lényegében azonosak, bár alapnév nélküli szabályos félig zárt háromtagú korrelációkat csak az angol oppozíciók között találunk. Igaz ugyan, hogy az angol korrelációk kapcsán nem különíthetjük el a spontán keletkezésű, illetve a mesterségesen létrejött oppozíciókat, ám úgy tűnik, a korrelációban álló nevekkal jelölt helységek egymástól való átlagos távolsága lényegében azonos a 18–19. századi magyar oppozícióknál mért átlagtávolsággal. A két korrelációs rendszer hasonlóságának okát abban láthatjuk, hogy az azonos helységnevek differenciáló jelzővel történő megkülönböztetésében lényegében az általános emberi logika szabályai, kategóriái tükröződnek, ezeknek megfogalmazása pedig nyelvi, ezúttal névtani univerzálét eredményez.

N. CSÁSZI ILDIKÓ: ZOBORALJA HELYNÉVTÍPUSAINAK VIZSGÁLATA

Budapest, 2002. 234 lap (135 l. adattár)

Témavezető: Hajdú Mihály

Opponensek: Hegedűs Attila, Vörös Ottó

Védés: 2003. március 31.

A disszertáció a zoboralji helynévgyűjtésem anyagán alapuló névvizsgálat tanulságait tartalmazza. A helyszíni gyűjtés 1993-tól 1996-ig tartott, s kiterjedt a rohamosan asszimilálódó, a nyelvhatár peremvidékén fekvő, nyelvszigetté váló kistérség teljes névanyagára, azaz történeti és mai helyneveire. Bemutatom a névalkotó nyelvi elemeket, azok hatékonyságát (elterjedtségét, megterheltségét) is. Eljárásom rendszerező jellegű, melyhez nem valamiféle újabb tipológiát szándékozom kidolgozni, hanem korábbi rendszerező munkák módszerét alkalmazom, ezáltal munkám más területek anyagaival is összevethető.

Fő céloom a közvetlenül Zoboraljához tartozó 15 település helyneveinek mint sajátos szóképzési elemeknek nyelvészeti eszközökkel történő leírása, több szempontú elemzése. Az összegyűjtött történeti és élőnyelvi helynévanyag alapján törekszem feltárni a tájegység névalkotásában szerepet játszó nyelvi eszközöket. – A névanyagot többféle szempont szerint dolgozom föl. Az egyes fejezetek felépítése hasonló: először a névtípussal – településnevek, belterületi nevek, vízrajzi nevek, határnevek építménynevek – kapcsolatos szakirodalmat tekintem át, majd a névtípus szemantikai jellemzőit ismertetem, összegzem számszerű százalékos adatokkal kiegészítve. Ezeken belül vizsgálom az objektumok alap- és bővítményrészeinek rendszerét az élő és történeti névanyagban. A tipológiák alapvetően névélettani szempontúak, mivel a mintegy 150 évre visszamenő adatok történeti vizsgálatra nem adnak elég megbízható alapot.

A szűk értelemben vett Zoboraljához a Zobor–Harancsa–Zsibrice hegylánc két oldalán található 15 település tartozik. A Kárpát-medence nyugati felében a Zobor-vidéki magyarok alkotják a magyarság legészakibb összefüggő csoportját. Ezek a települések földrajzi fekvésüknek köszönhetően további három területre oszthatók: hegymegi (Béd,

Menyhe, Szalakusz), vízmegei (Vicsápapáti, Lajosfalu, Egerszeg) és hegyaljai falvak (Gerencsér, Alsócsitár, Zsére, Gímes, Lédec, Kolon, Geszte, Pográny, Alsóbodok). Már az 1991-es népszámlálási adatok alapján egyértelmű, hogy a Zobor-vidék különálló magyar nyelvszigetté vált. A legutóbbi (2001-es) népszámlálás adatait tekintve a kedvezőbb politikai helyzet ellenére az asszimiláció növekedett. Az utóbbi 10 évben a zoboralji magyarságnak csaknem negyede „tűnt el”. Ennek csak részben oka a népességfogyás, mert amíg a teljes lakosságnak csak 6,91%-a fogyott, a magyar lakosságnak a 22,83%-a.

Vegyes nemzetiségű, többnyelvű területeken is elengedhetetlen a gyűjtés teljességére való törekvés. A történeti és mai élő névanyag ismeretében elmondhatjuk, hogy a szlovák nyelvi adatok ezen a vidéken valóban másodlagosak, de az asszimiláció ilyen mértékű növekedése, a hatalom egyértelmű törekvése következtében fennáll a veszélye annak, hogy a szláv nevek elsődlegessé válnak. Emiatt magyar anyanyelvű adatközlőkkel dolgoztam, akiknek névhasználatában szintén megjelennek a szlovák nevek. Ezeket nem hagytam ki az adattárból, s a feldolgozásban is vizsgálom, milyen regionális átvételekkel találkozunk a tájegység helynévkincsében.

A Zoboralján végzett helynévi kutatásomban különösen nagy figyelmet fordítottam a nevek lejegyzésére, mert ezek az adatok megerősíthetik, kiegészíthetik a Zobor-vidék nyelvjárásáról meglévő ismereteinket. Egy rövid fejezetben a tájegység bemutatása után néhány, a helynevekben is nyomon követhető nyelvjárási sajátosságot írok le.

Feldolgozás. – Zoboralja 16 428 ha területén 15 község névanyagát vizsgálom. Összesen 1656 számozott objektumhoz 4782 név tartozik, így minden egyes ponthoz közel három alak- és lexikai változat kapcsolódik. Magyar anyanyelvű adatközlők hiányában egy településnek (Lajosfalu) csak a történeti névanyagát, egy településnek (Szalakusz) pedig a szomszéd falvakból származó adatközlőktől gyűjtött népi neveit, illetve történeti anyagát dolgoztam föl. Az elemzésben nem foglalkozom a szlovák hivatalos nevekkel, ezek népi változataival is csak akkor, ha a magyar anyanyelvű adatközlőim névhasználatában megjelennek. – Az egyes nevek elemzésekor a névegyedek alkotásában részt vevő elemek, az ún. névrészek jelentését, szófaját, morfológiai és szintagmatikus kapcsolatukat, illetve összekapcsolódási módjukat vizsgálom. A névszerkezet vizsgálatában a hagyományos grammatikai elemzéseket követem, és ezek alapján ugyanúgy járok el, mint a közszavak összetételeinek elemzésekor.

Vizsgált területemen, Zoboralján 15 mai és 7 egykori településnév elemzését végzem el jelentéstani és alaktani szempontból. A néhány egykori településnév határnévvé válásával sikeresen lokalizálható a forráskiadványokban eddig csak körvonalazott több Árpád-kori település. *Kernye*, *Kovácsi*, *Malánta* külterületi lakott helyként található meg, *Gethfalu* pedig a lakosság kicserélődése után más birtokviszonyt (*Baráti*) nevezett meg a névadásban. A településnevek legnagyobb százalékban (50%) személynévi lexémákból épülnek föl. A Zoboraljához tartozó települések néhány kivételével honfoglalás koriak, s zömükben magyar névadással keletkeztek.

A Felvidék helynévanyaga – az államnyelvi hatásokat tükröző hivatalos neveken kívül – legfőképp a belterületi neveket tekintve tér el az anyaországi helymegjelölésektől, ugyanis a kisebb településeken évtizedekig hiányzott a hivatalos utcanév. Zoboralja magyar településeinek belterületi névanyaga egységes képet mutat. Ettől két falu név-

anyaga tér el (Gerencsér és Alsócsitár), mivel ezek a települések Nyitrához tartoztak/tartoznak, ezért a hivatalos névadás jellemzői is megfigyelhetők az utcanevükben. A többi település belterületi névanyagán a természetes utcanévadás jellemzői ismerhetők fel. A leggyakoribb *utca* névrészen kívül az ősi, jellegzetes utcanévi utótagokkal is találkozhatunk: *vég, szer, part*; ezen kívül a szomszédos településre vagy a legtávolabbi dűlőbe vezető útnevek jelentősek, illetve a belterülettel határos egykori külterületi határ-résznevek falurésznévvé válása kísérhető figyelemmel. Nem jellemzők a Magyarországon oly gyakori motiválatlan, csak a pusztá tiszteletadást kifejező emlékeztető nevek. Ha a közszói tulajdonnévi arányokat vizsgáljuk a tájegységen belül, akkor a belterületi nevekben 50 esetben találunk tulajdonnévi (személynévi és településnévi) elemet, ami az összes belterületi helynévhez viszonyítva mindössze 17,85%; csak közszói elemekből a belterületi nevek 82,15%-a épül fel. Ez az adat a magyarországi adatokhoz viszonyítva a külterületi határrészekre jellemző.

A folyó-, állóvizek és ezek részeinek, illetve a források, kutak alaprézmegnevezése nem differenciálódik, csak nagyon kevés lexémát használnak föl ezek megjelölésére. A víz menti területek csoportja már sokkal változatosabb képet mutat, a nevek több mint 40%-a tartozik ide. Az általános közszói jelentésű földrajzi közneveken kívül számos tájszót (*Derék, Csergető, Haniszó, Tökinye*) is találunk, amelyek azonban az INCZEFI-féle „névközület” fogalomkörébe tartoznak, ugyanis már az idősebb adatköz-lők sem használják ezeket a tájszavakat, azok csak a helynevekben élnek.

A határnevek csoportjában 405 egyrészes és 828 kétrészes, összesen 1233 név (= 100%) jelentéstani tipológiáját végzem el. A domborzati nevek a tájegység jellegéből adódóan eléggé differenciáltak, néhány régióra jellemző tájszót és regionális átvettelt is tartalmaznak (*piliske, séd, lápa, mál, part, csicsók, hora, horka*). A határ-részneveken belül jelentős részt képviselnek a természeti környezet leírásához tartozó helyzetviszonyító, alak-meghatározó, méretjelölő, természetes növényzetre és állatvilágra utaló nevek; együttesen a határnevek több mint egynegyede tartozik ide, majdnem annyi, mint a gazdálkodási és birtoklástörténeti nevek. A határnevek között is főként a talajminőségre és a növényzetre utalók között találunk számos tájszót (*Gurdal, Habany, Csóvány, Rakottyás, Galagos* stb.). Bővítményi részként 773 lexémát (= 100%) használnak föl a 828 kétrészes névben. Ezek többsége, több mint háromnegyede közszó (76,07%), csak 21,86%-a tulajdonnévi (településnévi és személynévi) eredetű. – A viszonyrágos szerkezetek igen gyakoriak az élő névhasználatban, nem csak a történeti anyagokban találkozunk velük. A többes jelű és ragos alakok névközületté válását bizonyítják az olyan névformák, amelyek eltérnek a grammatikában megszokott morfémaszerkezettől: *Vermeki, Harasztoki, Bodoknáli*.

Az építménynevek meglehetősen egysíkúak a megkülönböztető tagok szempontjából, szerkezetileg pedig még inkább. Ezért csak a jelentéstani csoportosítást végeztem el. Alakilag csak az egy- és kétrészes nevek arányára utalok. Az építmények típusában 211 név található.

Az összegző rész Zoboralja névadási jellegzetességeit mutatja be. Zoboralja névanyaga jelentéstani szempontból igen erősen tagolt: 25 névfajtát különböztethetünk meg ezen a viszonylag kis területen, ebből a belterületen 18-at, víznevek között 16-ot, a határnevek között 19-et. E tájra jellemzőként megállapítható, hogy a személyneveknek a

helynévadásban betöltött szerepe csekély, ezzel szemben közszei elemek s bennük élő és kihalt tájszavak vesznek részt nagymértékben a névadásban, valamint az államnyelv hatása is egyre erőteljesebben kimutatható a névhasználatban. A nevekben jelentkező szlovákizmusokat két típusra osztottam: az elhomályosult szlovák közszevákéra, amelyek teljesen beépültek a magyar névkincsbe, illetve az utóbbi évszázad államnyelvi hatásából adódó párhuzamos névhasználatára, mely egyre inkább kiszorítja a magyar elnevezéseket.

A szocialista nagyüzemi gazdálkodás a magyar névanyagot számottevően nem csökkentette, mert főként ezeket a neveket fordították le az államnyelvre, a szlovák nyelvhasználó által értelmezhetetlenek szlovák helyesírással közölték a térképeken. A térképadatokból kiderül, hogy ezek a megnevezések a vidéken korábban létezett tájszókat őriztek meg, és szinte változatlan formában jelennek meg (*Salga* ~ *Šalga*, *Kurdok*, *Poronna* ~ *Porona*, *Csetertek* ~ *Četerty*), vagy meglévő szlovák közszevével azonosították a térképkészítők (*Heréb* ~ *Hrib* 'vargányagomba'), s ezt vezették rá a térképekre. A külterületi megnevezéseknél szembeötlő, hogy a mai gazdálkodás egyáltalán nem jelenik meg a helynevekben. Alaktani szempontból fontos tájjellemző vonás a viszonszós és viszonyragos szerkezetek gyakorisága, a többesjelű és ragos alakok névkövéletté válása.

Adattár. – Zoboralja 15 településének teljes körű földrajzi névanyagát tartalmazza. Helységenként tárgyalom a névanyagot, a helységekhez térképet csatolva, s ezen számmal azonosítva minden helynevet, ezáltal minden adat visszakereshető. Az egyes falvakon belül különválasztom a belterületet és a külterületet. Az egyes helységekhez rövid történeti és néprajzi tájékoztatás kapcsolódik.

A kiadványt a névrészekre is kiterjedő **névmutató** és a **bibliográfia** zárja.

GASPARICSNÉ KOVÁCS ERZSÉBET: A ZSÁMBÉKI-MEDENCE TÖRTÉNETI ÉS MAI HELYNEVEINEK VIZSGÁLATA

Budapest, 2002. 276 lap (77 l. adattár)

Témavezető: Hajdú Mihály

Opponensek: Vörös Ottó, Hoffmann István

Védés: 2003. december 19.

A dolgozat célja a Zsámbéki-medence történeti és mai helyneveinek összegyűjtése és elsődlegesen nyelvi szempontú elemzése. A téma választását indokolta, hogy bár az országos helynévgyűjtés a legtöbb megyében már lezárult vagy lezárulóban van, Pest megyében, ezen belül a Zsámbéki-medencében sem történt meg ez idáig a nevek módszeres felkutatása, illetve rendszerezése, jóllehet a régió központi elhelyezkedése, sajátos történelmi és gazdasági helyzete a helynévkutatás és -elemzés szempontjából is sok tanulságot hordoz. A feldolgozáshoz gyűjtött történeti adatokat oklevelekből, kataszteri térképekről, úrbéri iratokból, képviselő-testületi jegyzőkönyvekből, helynévtárakból merítettem, a források részletes bibliográfiáját külön fejezetben adom meg. A mai névanyagot helyszíni gyűjtéssel, helynévtárak, valamint az 1980-as években született kéziratok felhasználásával tartam fel. A dolgozathoz adattár is tartozik, amely a történeti és a mai neveket egyaránt tartalmazza.